

Izvorni znanstveni rad
DOI: 10.17234/Croatica.42.11
UDK: 811.163.42(091)
811.163.42'367.2"14/15"
Priljen: 5. XII. 2017.
Prihvaćen: 17. II. 2018.

RELATIVNA REČENICA U HRVATSKOM JEZIKU 15./16. STOLJEĆA

Kristina Štrkalj Despot
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
kdespot@ihjj.hr

S obzirom na to da se na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće okončava proces departicijalizacije participia, u ovom ćemo radu istražiti u kojoj su mjeri i na koji način u čakavskim tekstovima iz toga razdoblja participi zamijenjeni relativnim rečenicama. Na korpusu triju staročakavskih tekstova iscrpno se, uvidom u sve potvrđene primjere, analiziraju tipovi i zastupljenost relativnih rečenica te tipovi antecedensa i relativizatora takvih rečenica.

Ključne riječi: relativna rečenica, povijesna sintaksa, starohrvatski jezik, antecedens, relativizator

1. UVOD: TEORIJSKE POSTAVKE I KORPUS

Čestoća relativnih rečenica u hrvatskom jeziku koncem 15. i početkom 16. stoljeća naglo se povećala¹ kao posljedica “departicijalizacije” participia². Već u drugoj polovici 15. st. uporaba relativne rečenice bila se znatno proširi-

¹ Dmitriev (1966: 65) čestoću relativnih rečenica u našem jeziku ilustrira brojevima: tekst napisan na ruskom jeziku, koji sadržava 133 relativne rečenice, u prijevodu na hrvatski jezik sadržava ih 409.

² V. Štrkalj Despot (2008) za sintaktičku perspektivu te Gabrić-Bagarić (1995a) i (1995b) za morfološku.

la na račun konkurentne kategorije participa (Štrkalj Despot 2007: 427).³ U ovom ćemo radu stoga istražiti u kojoj su mjeri i na koji način u čakavskim tekstovima iz toga razdoblja negdašnji participi u atributivnoj sintaktičkoj službi zamijenjeni relativnim rečenicama.

Relativna je rečenica jezični izraz misaone kategorije *relacije* (uočavanja odnosa među predmetima i pojavama u izvanjezičnoj stvarnosti). Relacija je osnovno svojstvo relativnih rečenica: riječ koja uvodi relativnu rečenicu u *relaciji* je ili *suodnosu* s nekom imenskom ili upućivačkom riječju iz glavne rečenice – antecedensom. Prema Kordić (1995), svojstva (prototipne) relativne rečenice jesu da je ona: sindetska subordinirana struktura; atribut je adjektivnoga tipa, što podrazumijeva da glavna rečenica sadržava riječ, *antecedens*, na koju se relativna rečenica odnosi, a taj je antecedens imenica ili zamjenica; relativna rečenica sadržava *relativizator*, a najučestaliji je relativizator relativna zamjenica; u relativnoj rečenici sačuvana je za antecedens sintaktičko-semantička i pragmatička funkcija⁴; antecedens i relativizator u kontaktnom su položaju,⁵ i to tako da je antecedens ispred relativizatora, koji se nalazi na početku relativne rečenice, a iz toga proizlazi da je relativna rečenica postponirana riječi na koju se odnosi.⁶

Korpus na kojem smo detaljno analizirali strukturu relativne rečenice (uzevši u obzir sve potvrđene primjere, što nam je omogućilo osnovnu deskriptivnu statističku analizu) čine tri starohrvatska (čakavska) teksta o vitezu Tundalu.⁷ Najstariji je tekst pisan glagoljicom (*Gvorenje pravo i*

³ U Štrkalj Despot (2007) pokazano je da su, očekivano, koordinirane strukture (i to s koordiniranim veznikom *i*) najčešći način slaganja rečenica u starohrvatskom jeziku (postotci zastupljenosti takvih struktura u pojedinim tekstovima kreću se između 25% i 35%). No relativne rečenice također su iznimno frekventne (čine između 25% i 27% svih složenih struktura). Zatim slijede koordinirane suprotne rečenice (12–18%) i kompletivne izrične rečenice (4–8%). Od adverbijalnih rečenica najčešće se izriču relacije vremena (5–7%) i uzroka (6%). Svi ostali tipovi strukturiranja rečenica zastupljeni su s tek nekoliko postotaka.

⁴ Osim sintaktičko-semantičke, za antecedens je unutar relativne surečenice uvijek sačuvana i pragmatička funkcija, i to funkcija *teme*. Unutar relativne klauze relativizator je tema, a svi ostali dijelovi relativne surečenice su rema. Relativizator je obično na prvome mjestu unutar relativne surečenice, što je u našem jeziku i uobičajeno, dakle da je tema, poznata informacija, prije reme, koja donosi novu informaciju.

⁵ U staročakavskom korpusu potvrđena je i tzv. *ekstraponirana relativna rečenica*, gdje antecedens i relativizator nisu u neposrednu kontaktu.

⁶ U skladu s teorijom prototipa (Rosch 1973), u kategoriju relativnih rečenica svrstavamo i prototipne članove, ali i cijelu skalu predstavnika koji nemaju sva navedena svojstva.

⁷ Transkripcije tekstova i više informacija o književnopovijesnim, grafijskim i jezičnim crtama te o specifičnostima sintaktičkoga istraživanja na rukopisnoj starohrvatskoj građi v. u Štrkalj Despot 2007.

čisto od dobrog viteza Dundula), nalazi se u *Petrisovu zborniku* (1468), glagoljičnom zborniku neliturgijskih tekstova. Tekst (dalje u tekstu *Petris*) ima latinski predložak. Provenijencija zbornika nije precizno utvrđena, uglavnom se kao mjesto postanka navodi čakavsko područje južno od Kupe, no jezik Tundalova viđenja iz toga zbornika bliži je sjevernoistarskomu ili primorskomu području Hrvatske (vjerojatno otoku Krku, gdje je zbornik pronađen). Dva latinična teksta varijante su prijevoda s talijanskoga jezika: tekst s naslovom *Vidinja Tondalova* nalazi se u *Vartlu* Petra Lucića (konac 16. st.), a drugi tekst (u rukopisu nije naslovljen, a u literaturi je ta varijanta poznata kao *Tundalovo viđenje*) nalazi se u *Lulićevu zborniku* (oko 1600.). Oba latinična teksta (dalje u tekstu *Vartal* i *Lulić*) potječu iz trogirsko-split-skoga područja.

2. RELATIVNA REČENICA U HRVATSKOM JEZIKU 15./16. ST.

U proučavanu korpusu relativne rečenice mnogobrojne su, i to upravo kao sintaktički ekvivalenti netom iščezlih participija u atributivnoj sintaktičkoj službi. U Štrkalj Despot (2008: 427) pokazano je, na istome jezičnom korpusu, da je broj atributivnih participijalnih struktura koje su zamjenjive relativnim strukturama vrlo malen, a istodobno je broj relativnih struktura već iznimno velik (više od 25% svih složenih struktura relativne su klauze, v. 2. bilješku).

Sve relativne rečenice u proučavanim starohrvatskim tekstovima (kao i u suvremenome hrvatskom jeziku) karakterizira postojanje *relativizatora*.⁸ Zamjenica *ki* dominantno je sredstvo za izricanje odnosa relacije. Od ostalih su zamjeničkih relativizatora u korpusu potvrđeni *ki* ('koji'); *tko/ko/gdo* ('tko'); *ča* ('što'); *kakov* ('kakav'); *kolik* ('kolik'); *čigov* ('čiji'). Od vezničkih relativizatora u korpusu je potvrđena nesklonjiva riječ *ča* zamjeničkoga podrijetla.

U tablici br. 1. tablično prikazujemo odnos zastupljenosti pojedinih relativizatora u korpusu relativnih rečenica iz *Petris* (15. st.), *Vartal* (16. st.) i *Lulić* (konac 16. st.) i njima ekvivalentnih relativizatora u korpusu iz 20. st. (Kordić 1995).⁹

⁸ U engleskom npr. relativna rečenica može biti i bez relativizatora (*Where are the shoes I bought yesterday?*).

⁹ S. Kordić pri statističkoj analizi relativnih rečenica služila se korpusom od nekoliko tisuća relativnih rečenica iz pisanih tekstova objavljenih na hrvatskom standardnojezičnom području. Središnji i najbrojniji dio korpusa je s početka 20. st. (1900–1910), manji potkorpus relativnih

Tablica br. 1. Zastupljenost pojedinih relativizatora u starohrvatskome i suvremenome jezičnom korpusu

15. st.	16. st.	konac 16. st.	20 st.
<i>ki</i> 90 %	<i>ki</i> 88 %	<i>ki</i> 93.4 %	<i>koji</i> 60 %
<i>ča</i> 6 %	<i>ča</i> 7 %	<i>ča</i> 4 %	<i>što</i> 19 %
<i>gdo</i> 0.4 %	<i>tko</i> 1 %	<i>ko</i> 0.6 %	<i>tko</i> 2 %
–	<i>čigov</i> 2 %	–	<i>čiji</i> 0.8 %
<i>kakov</i> 0.4 %	–	<i>kakov</i> 1 %	<i>kakov</i> 0.8 %
<i>ostali</i> 1.2 %	<i>ostali</i> 1 %	<i>ostali</i> 1 %	<i>ostali</i> 0.5 %

Iz odnosa u tablici vidimo da je broj relativnih rečenica uvedenih relativizatorom *ki* (‘koji’) u znatnoj mjeri veći u starohrvatskom nego u suvremenijem korpusu relativnih rečenica.¹⁰ Istodobno zastupljenost relativnih rečenica uvedenih relativizatorom *ča* (‘što’) znatno je manja. Vidljivo je stoga da je *ki* (‘koji’) primarno i vrlo dominantno sredstvo za izricanje relacije u staročakavskom idiomu. U suvremenom je pak jeziku očito da je jedan dio njegove uloge preuzeo na sebe relativizator *što*.¹¹

U odnosima zastupljenosti ostalih relativizatora nema znatnijih razlika koje bi upućivale na određene procese u razvoju hipotaktičkoga slaganja u našem jeziku.

3. RELATIVNE (ODNOSNE) REČENICE U UŽEM SMISLU

3.1. Relativizator *ki*

Od svih relativnih klauza u našem korpusu najviše je onih uvedenih relativizatorom *ki* (‘koji’) (između 88% i 93% svih relativnih klauza). Odnosna zamjenica *ki* slaže se s antecedensom u rodu i broju, a padež je onaj koji traži glagol relativne klauze.

rečenica je iz “najnovijega jezika”, a još jedan manji potkorpus je iz 18. stoljeća (Kordić 1995: 46–53).

¹⁰ S obzirom na to da su razlike u zastupljenosti pojedinih relativizatora vrlo izražene i dobro se slažu s hipotezama o razvoju pojedinih relativizatora, vjerujemo da se može zanemariti metodološka manjkavost koja proizilazi iz usporedbe korpusa koji pripadaju različitim idiomima.

¹¹ Relativizator *što* i unutar suvremenoga korpusa različito je zastupljen, ovisno o funkcionalnim stilovima; najzastupljeniji je u književnom (30%), a najrjeđi u novinskom stilu (12%). No zastupljenost toga relativizatora i u novinskom stilu, gdje je najmanja, još je uvijek znatno veća od njegove zastupljenosti u tekstovima koji čine naš korpus.

U suvremenom jeziku postoji ograničenje u uporabi zamjenice *koji* kao relativizatora, koje proizlazi iz njezina svojstva da je predmetna zamjenica. Stoga se ne pojavljuje uz antecedense *sve, ono, ovo, to, jedino, posljednje, prvo* i superlative te kad je antecedens cijela rečenica (Kordić 1995: 60). To ograničenje nije na snazi u starohrvatskom jeziku. Naime u srednjovjekovnim tekstovima zamjenica *ki* ('koji') pojavljuje se uz antecedens *vse* ('sve').¹² U korpusu koji je služio kao podloga ovom istraživanju takva je pojava vrlo rijetka, potvrđena je samo u najstarijem izvoru, pisano glagoljicom:

- *Zmutil bi vsa ka sut na nebesih i na zemlji daže do pakla. (Petris 312v)*
- *[...] i vsa ka pod oblakom slnačnim uzrēsta [...]* (Petris 318v)

Zanimljivo je istaknuti i to da u korpusu nemamo nijednu potvrdu za "pogrešnu" uporabu relativizatora *ki* u akuzativu jednine muškoga roda za neživo, kakva je u suvremenome razgovornom jeziku vrlo česta i već je desetljećima predmet upozoravanja normativnih gramatičara.¹³

3.1.1. Rečenice s imeničkim antecedensom

Najčešći antecedens relativne rečenice uvedene relativizatorom *ki* jest imenica, sama ili s odredbama, npr.

- *Tudje posla Bog **anjela svoga, ki** na rukah Dundula rani velikoju bolēzniju. (Petris 300v)*
- *Tudje preporučī **tomu svomu prijateļu, v koga** biše na stanu [...]* (Petris 301r)
- *I tako učini pir s velikom pripravom, i sazva dosta grajani i mnogo **ļudi iz inih mist, meu kimi** bi zvan i Tondal. (Lulić 331r)*

¹² Npr. *Duh sveti vas nauči vsaka i svistit vsaka ka godi reku vam* (Malić 2004: XCV, primjer iz *Zadarskoga lekcionara*).

¹³ Browne (1986: 36) drži kako nastojanje normativaca da spriječe uporabu oblika za živo i onda kad se odnosi na neživo odražava starije stanje, tj. da je nekad ta distinkcija bila sasvim precizna i u tom se nije griješilo. Na našem se korpusu takav stav potvrđuje. Browne nadalje tvrdi kako je uporaba kojoj se normativisti protive zapravo jezična inovacija koja se događa "pred našim očima" i kako će takva uporaba unatoč njihovim nastojanjima u dogledno vrijeme sasvim prevladati. Usp. Browne (1986: 36): "We take it that recommendations by grammarians, here as elsewhere, reflect the state of the language at a period in the past. The usage they warn us against is an innovation, the result of a change taking place as if before our eyes. Instead of the older state, with only *koji* as the relativizer for inanimates in the masculine accusative singular, a new one is setting in, in which *kojega* and its allomorphs is used for animates and inanimates alike."

- *Začnimo ovoj tamnoj duši pisan smartnu, zač hći od smarti jest i puna **ogña vikuvičnega ki** nigdar ne pomañkava. (Lulić 331v)*
- *I biše ondi **smrad, ki** se ne mogaše tarpiti. (Vartal 48r)*
- *Toj tarpe **karstjane ki** se krivo izpovidaju [...] (Vartal 49r)*

Ako ulogu antecedensa ima vlastita imenica ili bilo koja imenica kojom se imenuje unikatni referent, relativna je klauza nerestriktivna (ispustiva).

- *[...] va vrēme **kraļa Kondata**, cesara rimskoga ratnago, **ki** imēše v to vrēme rat s Jerusolimom [...] (Petris 300r)*
- *[...] da bi ga imēli naukom nastojati **Svetoga pisma, ko** bě nim ostavljeno od mnozēh svetih otac [...] (Petris 304v)*
- *I tu vidē djavla velikoga, **kneza paklenoga, ki** bēše gori i tamnēji i grubļi ot vsēh inēh [...] (Petris 312r)*
- *Ovi Tonda biše pun zločestih grihov, tašćin i oholasti i činaše svu svoju voļu zalu i pohotinje, nimajući straha od **Svemogoga Boga**, od **koga** ishodi svaka milost. (Lulić 330v)*
- *Koja **zvīr zove se Arkeronte, ka** je prilična lakomcem, ki nigdar prokletoga blaga siti. (Lulić 335r)*
- *[...] za slavno **ime Božje, komu** se anjeli klañaju [...] (Lulić 343v)*
- *I vidi Tondal u onoj katidri sideći **kraļa Goromarčija, ki** biše ñegov gospodin [...] (Vartal 53r)*
- *Slava tebi, **Gospodine, kraļu vične slave, ki** nečeš smart grišnika [...] (Vartal 54v, Lulić 346v)*

U imeničkom antecedensu mogu se pojaviti *determinatori*: pokazne, posvojne, opće, neodređene i odrične zamjenice te determinator *jedan*, koji označavaju način na koji će se referiranje ostvariti. Najčešći determinator u antecedensu relativnih rečenica u našem korpusu jest *pokazni* determinator *onaj*. Surečenica koja slijedi nakon takva antecedensa obično je restriktivna jer pokazni determinator *onaj* sužava opseg referenta antecedensa.

- *[...] ñega gorkost premagaše vsu silu **onoga ogña koga** beše pln on strašni dolac. (Petris 303v)*
- *I ti djavli imēhu ognjene vile želēzne, po šest rogaļ na **onih vilah kēmi** progñetahu **duše one ke** prēk te gore idēhu. (Petris 304r)*
- *Ogañ goruć popalaše iz ust na **ona troja vrata ka** bēhu otvorena. (Petris 305r)*
- *Hodi, zač smo blizu **onoga mista komu** gremo. (Lulić 334v)*
- *[...] koliko se bojaše pasti u **onu** lokvu is **ke** ishojaše tolik ogañ da se činaše duši mojoj da će vas svit požgati. (Lulić 336v)*

- *I tote susriti **onu dušu ka** se biše opartila snopja pšeničnoga. (Lulić 342r)*
- *Blizu smo **onoga mista komu** gremo. (Vartal 48r)*
- *A **ono mnoštvo ko** biše onde u polači dvignuše ruke svoje u nebo [...] (Vartal 53v)*

Nakon pokaznih zamjenica kojima se označavaju proksimal i medijal u funkciji determinatora dolazi uvijek nerestriktivna relativna surečenica:

- *[...] i jesta to 2 kraljici izabrane v **tom gradu, ki** se zove Ardinaka. (Petris 300r)*
- *O, duše Dundulova, **ove muke, ke** vidiši, v **tih** mučet se lastaci ki vazda proti Bogu mej sobu prebivaju v nevěri. (Petris 304r)*
- *Ne boj se, duše, jur veće za **tu kravu ku** si bil ukral. (Petris 307v)*
- *A **tomu gospodaru, ki** ta stan držaše, biše **mu** ime Bistrenus. (Petris 308r)*
- *A **ovi krstjane, ki** okolu néga stahu, **ti** ga počeše pitati [...]. (Petris 301r)*
- *[...] ča su učinile **ove dušice, ke** smo sada vidili mučeci se. (Lulić 334v)*
- *[...] kakono i **ta pop, koga** si vidio [...]. (Vartal 47v)*

U relativnim rečenicama u *Petris* potvrđeno je “udvajanje” anteceden-
sa, tj. antecedens se pojavljuje i u glavnoj i u zavisnoj klauzi ili dva puta u glavnoj (od gore navedenih primjera tu pojavu možemo uočiti u drugom, četvrtom i petom iskazu).

U sastavu anteceden-
sa pojavljuju se u odnosnim rečenicama iz našega korpusa neodređeni determinatori¹⁴ *jedan* i *nijedan*. Kada determinator *jedan* funkcionira kao neodređeni član, onda je logično da iza neodređenoga determinatora slijedi restriktivna odredba.

- *I pokaza mu **jednoga djavla ki** najveće na néga vraždovaše. (Petris 303r)*

No u našem korpusu determinator *jedan* katkad funkcionira i kao određeni član (usp. Štrkalj Despot 2005: 366), stoga iza njega slijedi nerestriktivna odredba.

- *Paki od poludañe strani Ibernije jest **jedan grad, ki** se zove Kalazijensis. (Petris 300r)*

¹⁴ Silić (1992–93: 410–411) drži da se s pomoću riječi *jedan* načelno izražava kategorija neodređenosti, te da se stoga i u hrvatskom jeziku može govoriti o članu.

Potvrđeni su i primjeri s “udvajanjem” antecedensa:

- [...] *dojdosmo k **jednoj lokvi** vele velikoj, strašnoj, u **koj** biše veliko mnoštvo đjavlov, priko **ke lokve** biše jedan most, dvi miļe dug, a dvi noge širok, a biše vas oštrih čaval nazabijan, ki probadahu sve noge onima ki zgara prohodijahu.* (Lulić 336v)

Za razliku od determinatora *jedan* u *Lulić* se pojavljuje i determinator *nijedan*, koji znači bilo koji, neizdvojen i nepoznat referent iz skupa referenata imeničkoga pojma. Iz toga logično slijedi da se tek na temelju sadržaja zavisne (relativne) klauze vrši “odabiranje”, tj. sužavanje opsega referenta. Stoga su takve relativne rečenice restriktivne.

- *Kip **ne** biše vekši nego **nijedna gora koju** biše vidio.* (Lulić 334v)
- [...] *i vele veće nego **nijedna slava ku** bihu vidili.* (Lulić 347v)

U sastavu antecedensa relativnih rečenica s relativizatorom *ki* imamo potvrde i za uporabu *općih* determinatora *vsī/svī* i *vsakī/svaki*. Jasno je da uporaba tih determinatora ističe da “referencija imeničkoga pojma obuhvaća čitav podskup referenata” (Kordić 1995: 104) i da taj sadržaj mora biti omeđen sadržajem relativne surečenice. Stoga determinator *svī* pridonosi tumačenju relativne surečenice kao restriktivne (neispustive).

- *Ti si bila **dělateļnica** vsakoga zla i ļubiteļnica **vsěh stvari ke** mi ļubimo.* (Petris 302r)
- *I ta muka narejena jest **vsim ubicam ki** su pričestnici ubistvom človehje smrti [...]* (Petris 303v)
- [...] *da **vse muke ke** běše přeje viděl ta smrad moraše premoći.* (Petris 304v)
- [...] *oda **svake stvari o[d] ke** človik mogući ni se čuvao [...]* (Lulić 343r)
- [...] *od **svake riči od ke** se ni hotio človik čuvati mogući [...]* (Vartal 50v)
- *A **sve duše ke** tudaj prohojahu [...]* (Lulić 334r)
- *Vidiš, Tondale, potribno je **sva tvoja zla ka** si činio ostaviti tere početi dobro činiti [...]* (Lulić 348v)
- [...] *da bi se skupile **sve tmine ke** su na svitu [...]* (Lulić 334v, Vartal 47v)

U *Petris* se antecedens eksplicira i u glavnoj i u zavisnoj klauzi relativne rečenice, iako za time nema značenjske potrebe jer su antecedens i relativizator u kontaktnom položaju:

- *I tako je iměše mnogo **prijatelji**, meju **kimi prijatelji** negovimi biše mu jedan dlžan tri koñe do roka. (Petris 300v)*

Potvrđen je i jedan pridjevski antecedens:

- *[...] da bude na korist onim ki budu čtiti, a na slavu **Božju**, [...] **ki** žive s Sinom i z Duhom Svetim u vike vikom. (Vartal 57r)*

3.1.2. Rečenice s formalnim antecedensom

U korpusu su česte i rečenice s formalnim¹⁵ antecedensom, npr.

- *Eto, vidiš ča tarpe **oni** ki se ne pokaju. (Lulić 343r)*

Taj iskaz ima dakle antecedens, ali on se razlikuje od najučestalijega imeničkoga antecedensa po tom “što ne donosi nikakav leksički sadržaj, već upućuje na relativnu rečenicu kao na nosioca leksičkoga sadržaja” (Pranj-ković 2001: 38). Nadalje Pranj-ković za takav formalni antecedens drži da je dio veznika jer je u korelativnom odnosu s *ki*, a kako su ti korelativi u izravnu dodiru, zajedno služe kao vezno sredstvo. Najučestaliji formalni antecedens u korpusu jest pokazna zamjenica *oni* (‘onaj’). Katkad se imenica izostavlja iz antecedensa zato što je već prije u tekstu izrečena (ili neposredno u prethodnoj rečenici), npr.

- *O, Dundule, ovo je **on koga** voļu ti jesi činil vsagda. (Petris 303r)*
- *A ujistinu velike i strašne muke ke si dosle vidila, da nisu ništare pri **onih ke** ćeš viditi, od **kih** po milosti Božjoj biti ćeš prosta. (Lulić 343v, Vartal 51r)*
- *Imaj ufanje jere ćeš tarpiti **muke**, ma ne **one ke** bi dostojan tarpiti. (Vartal 46v)*
- *To su **oni sveti ki** su pobijeni za viru, **ki** su volili umriti nego se od Boga diliti i **oni ki** su pušćevali oni svit [...] (Vartal 54v)*

No češće je riječ o tom da je za razumijevanje smisla iskaza dovoljno leksičko značenje same pokazne zamjenice (možemo reći značenje općenitosti)¹⁶, koje se onda neispustivom relativnom klauzom konkretizira, npr.

¹⁵ “Formalnim” u smislu da je leksičkosemantički prazan.

¹⁶ Pretpostavljeni imenički leksemi u tim su primjerima toliko općeniti da im je “sadržaj gotovo istovjetan sadržaju zamjenica i može se najčešće opisati već obilježjima [+/- ljudsko], [+/- jednina], te su stoga ispušteni kao zališni” (Kordić 1995: 199).

- [...] *i shrañuješ **onih ki** su dostojni osujenja, a osujuješ **onih ki** bi imali shrañeni biti.* (Lulić 332v)
- *Ovo je muka odlučena **onim ki** su ubili otca, ali mater, ali brata, ali sestre, ali koga inoga človika, ali su pristali da se ubije.* (Lulić 333r)
- *To su **oni ki** su bili otca ali mater ali bratju [...]* (Vartal 47r)
- [...] *i iz njih izhojaše smrad i vapaj velik od **onih ki** se u ne črivu mučahu.* (Lulić 335r)
- [...] *razmi samo **oni ki** su na život vični odlučeni[i].* (Lulić 335r)
- *Ništarmañe za nauk i pobojšanje **onih ki** budu štiti ovo pismo.* (Lulić 335v)
- [...] *neka ti pokažu gorke i neizmirne muke paklene [v kih su] svi **oni ki** živiše raskošno.* (Lulić 343v)
- [...] *praviti bratu mo[mu] i jinim ljudem kolika su ve[s]elja **onim ki** Boga štiju i lube i nemu služe, a kolika dreselja **onim ki** u grisih živ[e] i Boga ne spominaju.* (Lulić 348r)
- *I škargit ishojaše od **onih ki** se mučahu unutra.* (Vartal 48r)
- [...] *ča pati **oni ki** se neće kajati.* (Vartal 51r)
- [...] *ke tarpe grišne duše i **oni ki** ne čine voļu Božju [...]* (Vartal 51v)
- *Ovo su **oni kim** je Bog bio dao na saj svit veliko dobro i blago [...]* (Vartal 52r)

Katkada uporaba formalnoga antecedensa ima i jezičnostilsku funkciju, npr.

- *I kako jest najvećša radost **toga** viděti ki jest hlěb i pića anjelska i vsěh život, viděti **milostivago Boga**.* (Petris 318v)
- *Da **oni** ki neće smart grišnika i ki smartju povrati človika od smarti, ča jest **Bog svemogući** [...]* (Lulić 332r)

U tim se iskazima formalnim antecedensima *toga*, *oni* “proizvodi” iskaz obavijen mistikom. Ne znamo tko je taj *taj*, *onaj* do samoga kraja rečenice, kada se to otkriva svojevrsnim postcedentima – *milostivi Bog*, *Bog svemogući*. Ujedno se na taj način dodatna važnost i veličina pridaje značenju riječi *Bog*.

Ostali potvrđeni formalni antecedensi u tekstu su *vsaki*, *vsi/svi*, *ovi*, *vsi/svi ovi*, *vsi/svi oni*, *ti*, *ti vsi* itd.

- [...] *da nam se ne da platiti nada **vsakim ki** je proti nemu [...]* (Petris 303r)
- *I kada pride dan od pira, **svi ki** bihu zvani dojdose na obid [...]* (Lulić 331r)
- *I **svi ki** su tarpili straha i nevoļe životujući umiļeno i pravdeno prid Bogom* (Vartal 54v)

- *A ti najveće sagrašaju ki zakon prestupaju. (Petris 307r)*
- *[...] i bolžan preteška tēm ki se tu mučahu. (Petris 308v)*
- *Milostiv jest Gospodin Bog tim ki se za života svoga grēhov svojih pokaje i ki za ne pokoru svrše.*
- *Ovi ki va to mēsto pridu, oni nijedne svētlosti ne vide [...]* (Petris 311v)
- *I kada duša Dundulova pristupi vnutar, ondi vidē kneza paklenoga, velikoga Lucifera, i paklenu glubinu i tēh vsēh ki bēhu ondi. (Petris 311v)*
- *I ondi uzrē vsēh onēh ki na sem svētē pred tim kraļem služahu. (Petris 316r)*
- *Ovo je muka svih onih ki ili malo ili vele ukredu [...] i ki tuje po ki godir put darže nedostojno. (Lulić 336v)*
- *A svi oni ki stahu prid kraļem padahu na kolina svoja [...]* (Vartal 53r)
- *Sve ove ke si vidija, za sve jere su velike, od tisuća dilov ni jedan najmañši od onih ke imaš viditi. (Lulić 335r)*
- *Gospodine, tko su ti ki tarpe te muke? (Vartal 47r)*

Relativna klauza obično je postponirana glavnoj klauzi, no može biti i preponirana, i u tom slučaju relativizator postaje kataforički element.

- *A kino doli padaju, oni su krel i crikvene stvari ke su bile posvećene. (Lulić 336v)*
- *Ki su krotki i umilēni, ti ga pridu slobodno. (Vartal 47v)*

Ako je relativna klauza preponirana, antecedens se često dva puta eksplicira kako bi i dalje antecedens i relativizator bili u kontaktnom položaju. “Antecedens” koji se tako nađe iza relativizatora postaje “postcedent”.

- *A oni ki doli padaju, oni su krel i riči crikvene ke su bile posvećene. (Vartal 49v)*

Potvrđeno je i nekoliko habitualnih relativnih rečenica s relativizatorom *ki koli*, *ki god* i formalnim antecedensom:

- *I vsi tvoji, ki koli ku tadbu učinili jesu, [...]* (Petris 306v)
- *Ovuda je pojti svakomu, ki god je ku lupeščinu učinio [...]* (Vartal 49v)
- *I ta plamen, ku koli dušu dosežāše, vsaku v ogañ vržāše. (Petris 308r)*

Pranjković (2001: 61) drži da je čestica *god* (u našem korpusu još i *koli*) tipizirajući element *habitualnih rečenica*, stoga takve rečenice smatra zasebnom skupinom zavisnosloženih rečenica “kojima se označuje da se radnja glavne surečenice događa bez obzira na (bilo kakve) okolnosti o kojima je riječ u zavisnoj surečenici”. Raguž (1997: 281) tvrdi da čestica *god* u primjerima tipa *tko god* funkcionira kao “pojačivač odnosnih značenja”. Pranjković (2001: 62) se s time ne slaže tvrdeći da se npr. *koji god* “ne može odnositi na antecedens, a to onda znači da uopće nije relativizator, da uopće nema odnosnoga značenja, a kamoli da je to značenje njime još i pojačano”. No u gore navedenim staročakavskim primjerima *koji god* je istoznačno sintagmi s antecedensom *svi* i relativizatorom *koji* bez habitualizirajuće čestice (*svi koji*). U gore navedenim primjerima antecedent je uvijek izražen (formalni antecedens *vsi, vsaku*).¹⁷

3.1.3. Ekstraponirana relativna rečenica

Kao jedno od svojstava prototipne relativne rečenice naveli smo *kontaktni položaj antecedensa i relativizatora*. Kongruencija relativizatora i antecedensa jedini je formalni znak, osim kontaktnoga položaja, koji nam omogućuje da utvrdimo antecedens. Katkad dolazi do ekstraponiranja relativne surečenice, tj. do pomicanja relativne surečenice iz svojega uobičajenoga položaja neposredno iza antecedensa na sam kraj ili blizu kraja nadređene rečenice.

- *Iz ne izhojaše dim od sumpora, ki sve ostale muke nadhodijaše ke duša biše vidila. (Lulić 334r)*
- *Koliko vesel i prostran put jest ki vodi k smarti! (Lulić 342v)*
- *I klune želzne vele oštre iměhu kemi derihu te duše is kih se rojahu. (Petris 309v)*
- *I plač od tih duš ishojaše ke se tu mučahu [...] (Petris 310r)*
- *A tada vse duše k sebi pritegniše ke biše prvo rassipal povsuda [...] (Petris 312v)*
- *Ti 4 biskupi tu běhu, ke pozna duša Dundulova. (Petris 317r)*

¹⁷ S obzirom na gore navedene potvrde, ne bismo se dakle složili ni s Ragužem, koji tvrdi da *god* “pojačava” odnosno značenje, a ni s Pranjkovićem, koji tvrdi da ta čestica ukida relativno značenje. Držimo da čestica *god/koli* u ovim primjerima značenju relativnosti pridaje i značenje habitualnosti (kao i u mjesnim, vremenskim, načinskim i sl. habitualnim rečenicama, u kojima ta čestica mjesnom, vremenskom itd. značenju pridaje i značenje habitualnosti).

U tim je iskazima ekstrapozicija uzrokovana glagolom nadređene rečenice. Glagol između antecedensa i relativizatora ipak ne izaziva dvo-smislenost zbog kongruencije relativizatora i antecedensa.

Katkad je između antecedensa i relativizatora umetnut član nadređene rečenice koji je podređen antecedensu kao njegova odredba.

- *Kako koli jesu strašne **te muke** i teške **ke** mi ukazal jesi [...] (Petris 301v)*
- *O, **zala duše** grješnaja i vsěh muk dostojnaja, **ka** si ovdi prišla [...] (Petris 311r)*
- *A **rep** iměše vele oštar, **kim** duše človēčaske bodiše. (Petris 312r)*
- *I te takove stvari govoreći, nevoľna duša moja sta pristrašena, ne umijaše ča ino činiti, nego plakati čekajući **smart** od njih, **kom** joj toliko pritijahu. (Lulić 331v)*
- *Biše **jedan plemenit vitez**, bogat mnogo i vele prilip, umiļen, ľubezniv i jaki od kipa svoga, **komu** ime biše Tondal. (Lulić 330r)*
- *I pridoše na **dolac** strašan i tminan vele, **ki** biše pokriven od smarti. (Vartal 46v)*
- *Svarhu onoga uglevja staše **zakrov gvozden** po zakon parsure, **ki** se sviťlaše kakono uglevje. (Vartal 47r)*
- *Teciše **rika** vele tamna, **ka** biše puna dĵaval. (Vartal 47r)*

Nerijetko se, kad je zavisna klauza ekstraponirana, u njoj ponavlja antecedens, iako je već zastupljen relativizatorom, tako da su antecedens i relativizator opet na neki način u kontaktnom položaju, npr.

- *[...] pridosta k **jednomu silnomu dolu** gluboku i tamnu i nečistu, **koga dola** glubokosti ne more pogledati duša Dundulova do dna. (Petris 304r)*
- *[...] jedva more slišati glas **rěke** tekućeje v tom dolu, **ka rěka** tečaše oĵnenim sunporom i paklom i smolu goruću. (Petris 304v)*
- *I vide duša Dundulova mnogo **duš** idući po toj brvi přek te glubokosti, **ke duše** se vse obaľahu s te brvi [...] (Petris 304v)*

Potvrđeno je i nekoliko primjera u kojima se između antecedensa i relativizatora nalazi cijela struktura, rečenična ili sintagmatska:

- *Kakve **muke** duše človēčske trpěhu **ke** viděl jesam istinno [...] (Petris 301v)*
- *I uzrě **anjela** svojego pred sobu stojeća, **ki** ga vojaše. (Petris 306r)*
- *[...] da **vsaka duša** zabila bi vsega inogo **ka** bi one glasi slišala. (Petris 315r)*

- *Na kraj mosta vidih **človika** vele grozno plačući i sebe samoga osujujući od mnogih grihov [č]a biše učinio, neparčena snopja pšeničnoga, **kojemu** od potrebe biše projti priko mosta. (Lulić 336v)*
- *I vidiše na onom mostu **človika** vele grozno plačući i samoga sebe od vele stvari osvajajući, neparčena pšenice u snopih, **komu** biše projti priko onoga mosta. (Vartal 49r)*
- *Biše priko **ne jedan most** od gore do gore dug tisuća stupaji, a širok jednu nogu, po **komu** ni jedna ina duša ne mogaše projti [...] (Lulić 334r)*
- *[...] vidi veće **djaval** nego listja na gorah ali piska pokraj mora, **ki** mučahu zločaste duše [...] (Vartal 51v)*

3.2. Relativizator *ča*

Iz tablice br. 1 vidljivo je da se osim gotovo redovitoga relativizatora *ki*, katkad pojavljuju još i relativizatori *ča* ('što') i *gdo/ko/tko* ('tko').

Predmetom pozornosti sintaktičara najčešće je bio relativizator *što*. Odavno je uočena potreba za razlikovanjem dvaju relativizatora *što*, ali nije postojala suglasnost oko toga kojoj bi vrsti riječi ta dva relativizatora pripadala. Noviji pristupi (Pranjković 1993: 96–97; Kordić 1995: 143; Silić i Pranjković 2005) uvode distinkciju između sklonjivoga relativizatora *što*, koji je zamjenica,¹⁸ i nesklonjivoga relativizatora *što*, koji je veznik.¹⁹

- *[...] da **nih** ljepote ne more duša k nijedni reči pripodobiti, po čem bismo razuměli **nih** ljepotu [...] (Petris 318r)*

U ulozi antecedensa relativne rečenice uvedene s pomoću sklonjivoga relativizatora *ča* najčešće se nalaze pokazne zamjenice (*ono*, *to*), ali potvrđene su i druge zamjenice u toj ulozi:

- *A sada pretrpi **to ča** ti pokažu [...] (Petris 303r)*
- *A **to** mu ništar ne prujaše **ča** se moļaše. (Petris 308r)*

¹⁸ Sklonjivi, zamjenički relativizator *što*, imenička je zamjenica i "nikad se, bilo u upitnoj službi, bilo u neodređenoj službi, bilo u službi relativizatora, ne pojavljuje u istoj sintagmi s imenicom, na mjestu njezine odredbe" (Kordić 1995: 144).

¹⁹ Npr. Katičić (1994) i Raguž (1997) drže da je to prilog. Uvjerljivijima se pak čine argumenti za to da je riječ o odnosnom vezniku, kako drže. npr. Silić i Pranjković (2005) i Kordić (1995). Usp. Kordić 1995: 143: "Budući da *što* nije odredba glagola, a prilozi su prvenstveno odredbe glagola, i budući da time *što* ne može doći neposredno iza privedloga *što* pokazuje isključivost uobičajeniju za veznike nego za priloge, smatram ga veznikom."

- *I vsi jeziki ne bi mogli izgovoriti **to ča** je muk ot duš človečskih ondě v paklě [...] (Petris 312r)*
- *[...] **nikoliko** ću reći od **onoga ča** vidi i tarpi duša moja. (Lulić 335v)*
- *A ona, znajući da biše istina **ono ča** govorahu oni [...] (Lulić 336r)*
- *On tudje zabude **vsega ča** je viděl prija. (Petris 315v)*
- *I tako Tondal poča onim govoriti ki onde stahu **sve ča** biše vidio [...] (Vartal 57r)*

Relativna zavisna klauza s relativizatorom *ča* također može biti preporučena glavnoj (nadređenoj) klauzi, a u tom se slučaju nerijetko antecedens udvaja, tj. pojavljuje se i kao antecedens i kao korelativ koji ima demarkativnu ulogu.

- *Da **to ča** bi bilo o spasenji něga duši, ob **tom** ništar ne mariše [...] (Petris 300v)*
- *A **ono ča** je od pasa u ciliciju, **ono** je zač je pristao da se človik ubije. (Lulić 346r)*
- ***To ča** si viděla, **to** imaš na radost i na utěšenje tvojemu rodu i množem krstjanom na pokajanje i na obraćenje praviti. (Petris 317r)*
- *Človik **ča** ne učini, **toj** ne tarpi. (Vartal 47r)*

Relativne rečenice uvodi i relativizator *ča* s habitualizirajućim česticama *koli* i *godir(e)*. Potvrđene su takve rečenice s formalnim antecedensom *sve* i bez antecedensa:

- *I hvaļaše se vazda meu ļudmi od **svega ča godir** činaše. (Lulić 330v)*
- ***Vse** da v Boga ime **ča koli** iměše. (Petris 301v)*
- ***To vse** uměše duša Dundulova **ča koli** hotěše. (Petris 318v)*
- *Ter joj pravļahu **sve ča godi** je činio budući na svit. (Vartal 48v)*

Potvrđeni su i primjeri habitualnih rečenica s inverzijom (zavisna je klauza preporučena glavnoj):

- *I on **ča koli** moraše iměti ot svojega bogatastva od svojih prihodišč, **to vse** ubozim razdavaše. (Petris 317r)*
- *[...] **ča godi** primaše od svoga kraļevstva, **sve** za Boga i za svoje grihe davaše. (Vartal 52v)*

U suvremenom jeziku sklonjivi, zamjenički relativizator *što* nije moguće zamijeniti relativizatorom *koji*.²⁰ U starohrvatskom jeziku takva ograničenja nema.

²⁰ Pranjkoć (1993: 96–97) razlikuje dva relativizatora *što* – jedan veznički, koji je uvijek zamjenjiv relativizatorom *koji*, i jedan zamjenički, koji nikad nije zamjenjiv tim relativizatorom.

- **Ovo ko jesi viděl, to vse imaš pripovědati ľudem na světě.** (Petris 314r)
- [...] **hvaleće neprestanno Svetu Trojicu, ko jest Oca i Sina i Duha Sveta.** (Petris 316r)

Sklonjivi, zamjenički relativizator *što* pojavljuje se i kao prosentencijalizator, kada kao antecedens ima cijelu rečenicu:

- *I ne budeši sego veće trpěti ni njih veće gledati nigdare, ča si ov trat viděla i ča si pretrpěla va ovih tamnicah Božjih neprijateļ.* (Petris 313r)

U korpusu je potvrđen i nesklonjivi relativizator *ča*:

- *I vse one muke ča si ih prvo viděl proti tim su za ništar.* (Petris 313r)
- *A ti biskupi ča ih bēše v jednoj družbě, ta vsaki iměše svoj přestol.* (Petris 317r)
- *Na kraj mosta vidih človika vele grozno plačući i sebe samoga osujujući od mnogih grihov [č]a biše učinio [...]* (Lulić 336v)

Za razliku od sklonjivoga relativizatora *ča*, nesklonjivi *ča* uvijek se može zamijeniti relativizatorom *ki*.

3.3. Relativizator *gdo/ko/tko*

Broj relativnih rečenica uvedenih relativizatorom *ko/gdo/tko* u proučavanome starohrvatskom korpusu vrlo je malen, takvih je rečenica manje od 1%, npr.

- [...] **gdo** bi mu bil ča govoril o spasenji něga duši, **to** mu bēše velik neprijateļ. (Petris 300v)
- *I ko* bi to mogal imati, *da* bi se **on** mogal reći i zvati Bog na svitu [...] (Lulić 330v)
- **Ko godi** hotiše, **ta** unutra grediše. (Vartal 52v)

U svim tim primjerima zavisne su klauze preponirane, pa onda antecedens u glavnim klauzama postaje korelativ (*on*, *to*), koji ima demarkativnu ulogu. U posljednjem primjeru relativna je rečenica ujedno i habitualna s relativizatorom *ko* ('tko'), habitualizirajućom česticom *godi* (god) i antecedensom (koji je pozicijski postcedent jer je zavisna rečenica preponirana) *ta* ('taj').

3.4. Posvojne relativne rečenice

Posvojnim relativnim rečenicama smatramo samo one relativne rečenice čija je zavisna klauza uvedena posvojnim relativizatorom *čigov* ('čiji'). Rečenice koje imaju značenje posvojnosti, ali su uvedene relativizatorom *ki*, smatramo odnosnim rečenicama u užem smislu. Za izricanje posvojnosti relativnom rečenicom s relativizatorom *čiji* u *Petris* i *Lulić*²¹ nemamo nijednu potvrdu, što je očekivano za tekstove iz toga doba – posvojne su zamjenice naime u to doba bile još rijetkost, a posvojnost se najčešće izricala genitivom ličnih zamjenica.²² Očekivano se stoga posvojna odnosnost u korpusu gotovo beziznimno izražava odnosnim rečenicama u užem smislu s relativizatorom *koji*, npr.

- *Jedan manigolda čeka našego prišastja, koga stana nikakore ne moremo minuti.* (*Petris* 307v)
- *I tu uzrě duša Dundulova jednu strašnu zmiju, ke zmije velikost bēše više vsēh gor ke bēhota viděla naprěd hodeća.* (*Petris* 305r)
- *I tu ugledasta duše mužaske i ženske va veliki lepotě, kih svētlosti, blagouhanja dragago i glas slatki vse radosti prve premagaše [...]* (*Petris* 315v)
- *A duša pogleda i vidi jedno drěvo preveliko, koga drěva visokosti i širine ne more duša zgledati.* (*Petris* 315v)

Jedino su u *Vartal* (koji je najmlađi od naših izvora!) potvrđene dvije posvojne relativne klauze s relativizatorom *čigov* i formalnim zamjeničkim antecedensom *oni*:

- *Evo oni čigova si se svita daržao i čigovu si voļu činio.* (*Vartal* 46r)

Taj je iskaz u *Lulić* potvrđen s relativizatorom *ki* za izricanje posvojnosti:

- *Evo, Tondale, oni kojega si se svita daržal i voļu negovu činio [...]* (*Lulić* 332v)

²¹ Zamjenica *čigov* (čiji) potvrđena je u *Lulić* samo jedanput, ali u tom primjeru ona nema funkciju relativizatora (*Gospodine, čigova je ono katrida da ovako prazna stoji?*, *Lulić* 348r).

²² Potvrđene su posvojne zamjenice *moj*, *tvoj*, *njegov*, *naš*, *vaš*, a za treće lice jednine ženskoga roda i treće lice množine te ostale oblike posvojnosti isključivo se rabi genitiv ličnih zamjenica ili genitiv imenice (Štrkalj Despot 2016: 69). O toj problematici v. Hudeček 2006.

3.5. Kvalitativne relativne rečenice

Kvalitativnim relativnim rečenicama smatramo samo one relativne rečenice čija je zavisna klauza uvedena kvalitativnim relativizatorom *kakov* ('kakav'). Rečenice koje imaju značenje kvalitativnosti, ali su uvedene relativizatorom *ki* smatramo odnosnim rečenicama u užem smislu.

Relativizator *kakov* rabi se onda kad bi antedecens u relativnoj rečenici imao funkciju subjekta ili izravnoga objekta.

U *Petris* je relativizator *kakov* potvrđen samo jedanput, u tipičnoj relativnoj rečenici s imeničkim antedecensom:

- *I bēše to poļe plno cvětja kakova nigdore nikadare ni videl na sem svētē. (Petris 313v)*

U *Lulić* su dvije potvrde za kvalitativne relativne rečenice uvedene relativizatorom *kakov*.

- *...nevoļna duša moja ugleda na daleko jednu strašnu zvir po put od lava, **kakovu** oči človičji nigdar nisu vidili na svitu. (Lulić 334v)*

Ta je relativna rečenica ekstraponirana zbog odredbe antedecensa.

- *[...] evo tudje dojde strah i zima i **smrad nesmirni, kakov** još dosle ne bihu čuli ni vidili [...]. (Lulić 343v)*

Niska zastupljenost kvalitativnih relativnih rečenica u našem korpusu ne iznenađuje s obzirom na činjenicu da ni u standardnome hrvatskom jeziku, u kojem je uporaba veznika manje unificirana, takve relativne rečenice nisu česte (usp. Tablicu br. 1).

4. REČENICE BEZ ANTECEDENSA (SUBJEKTNE ODNOSNE REČENICE)

Kako smo već istaknuli, osnovno je obilježje relativne klauze *relacija* prema nekoj riječi, sintagmi ili rečenici kojoj relativna surečenica služi kao odredba. Stoga ta zavisna surečenica ima u pravilu atributnu funkciju. No može se dogoditi i da se relativna surečenica ostvaruje bez izražene riječi na koju bi se odnosila, bez izraženoga antedecensa. Tada ona nema atributnu, nego funkciju subjekta (rjeđe objekta) jer se uvrštava neposredno u nadređenu klauzu na mjesto imeničke riječi. Takve rečenice Kordić (1995: 104) naziva *slobodnim (ili supstantivnim) relativnim rečenicama*, a u gramatikama

hrvatskoga jezika tradicionalno se određuju kao subjektne rečenice, odnosno objektne rečenice. U našem su korpusu potvrđene samo subjektne relativne rečenice:

- *I is tēh muk jure va vēki nigdare ne izidut ki lē jednu nogu zakračit va ňe.* (Petris 312v)
- *Biše priko ňe jedan most od gore do gore dug tisuća stupaji, a širok jednu nogu, po komu ni jedna ina duša ne mogaše projti [...] razmi samo ka biše odlučena na život vični [...]* (Lulić 334r)
- *Protivi ga ondi ki biše napaćen snopja pšenice.* (Vartal 49v)

Kako je hrvatski SVO jezik, takva relativna klauza ima tendenciju pomaknuti se k početku rečenice:

- *Ki sut silnēji tēh vlasti, veće muke primut ovdi.* (Petris 312v)
- *Ki veće prime, veći račun dast.* (Petris 312v)
- *Tko te tote privede, prihinio te je.* (Vartal 48v)

Potvrđen je i primjer u kojem antecedens nije izražen, relativna je klauza preporučena glavnoj i u funkciji je subjekta, a osim odnosnoga značenja prisutno je i značenju habitualnosti izraženo relativizatorom *ki* i habitualizirajućom česticom *koli*.

- *Ki koli ga okusi, nigdare ni veće žejan[...]* (Petris 314r)

5. ZAKLJUČAK

S obzirom na to da se na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće okončava proces departicipijalizacije participa, u ovom smo radu istražili u kojoj su mjeri i na koji način u čakavskim tekstovima iz toga razdoblja negdašnji participi u atributivnoj sintaktičkoj službi zamijenjeni relativnim rečenicama kao svojim sintaktičkim ekvivalentima. Na korpusu triju staročakavskih tekstova iscrpno su, uvidom u sve potvrđene primjere, analizirani tipovi i zastupljenost relativnih rečenica i sredstava kojima se one uvode. U sva tri teksta relativne rečenice čine više od 25% svih složenih struktura, a više od 60% sindetskih subordiniranih struktura, od čega najveći dio čine relativne rečenice u užem smislu, i to ponajviše one s relativizatorom *ki* ('koji'). Uočili smo da je broj relativnih rečenica uvedenih relativizatorom *ki* ('koji') u znatnoj mjeri veći u starohrvatskom nego u suvremenijem korpusu relativnih rečenica. Istodobno zastupljenost relativnih rečenica uvedenih relativizatorom *ča*

(‘što’) znatno je manja. Jasno je stoga da je *ki* (‘koji’) primarno sredstvo za izricanje relacije i da je tek u novije vrijeme jedan dio njegove uloge preuzeo na sebe relativizator *što*.

U suvremenom jeziku zamjenica *koji* kao relativizator ne pojavljuje se uz antecedense *sve, ono, ovo, to, jedino, posljednje, prvo* i superlative te kad je antecedens cijela rečenica, no u starohrvatskom jeziku nije tako. Naime u srednjovjekovnim tekstovima zamjenica *ki* (‘koji’) pojavljuje se uz antecedens *vse* (‘sve’). U korpusu koji je služio kao podloga ovom istraživanju takva je pojava potvrđena, ali je vrlo rijetka. Potvrđena je samo u najstarijem izvoru, iz 15. st. (npr. *Zmutil bi vsa ka sut na nebesih i na zemli daže do pakla*), dok u tekstovima iz 16. stoljeća nemamo nijednu potvrdu za tu pojavu, pa možemo zaključiti da ta restrikcija, koja je aktivna u suvremenom jeziku, datira iz 16. stoljeća.

Važno je istaknuti i to da u korpusu nemamo nijednu potvrdu za “pogrešnu” uporabu relativizatora *ki* u akuzativu jednine muškoga roda za neživo, kakva je u suvremenome razgovornom jeziku vrlo česta i već je desetljećima predmet upozoravanja normativnih gramatičara. Pogreške u uporabi toga relativizatora (ili jezična inovacija kako mnogi istraživači pristupaju toj pojavi), mnogo su, dakako, novijega datuma. Na koncu 16. stoljeća takvoj promjeni nema još ni naznaka.

U suvremenom jeziku sklonjivi zamjениčki relativizator *što* nije moguće zamijeniti relativizatorom *koji*. U starohrvatskom jeziku takva ograničenja nema (npr. *Ovo ko jesi viděl, to vse imaš pripovědati ljudem na světě*).

Za izricanje posvojnosti relativnom rečenicom s relativizatorom *čiji* u starijim tekstovima iz korpusa nemamo nijednu potvrdu, što je očekivano za tekste iz toga doba jer su posvojne zamjenice novija pojava. Uporaba te zamjenice kao relativizatora potvrđena je samo jedanput, u najmlađem tekstu, s konca 16. stoljeća. Očekivano se stoga posvojna odnosnost u korpusu gotovo beziznimno izražava odnosnim rečenicama u užem smislu, s relativizatorom *koji*.

LITERATURA

- Browne, Wayles. 1986. Relative clauses in Serbo-Croatian in comparison with English. The Yugoslav Serbo-Croatian – English contrastive project. *New studies* 4. (Ur. Rudolf Filipović). Zagreb: Faculty of Philosophy, Institute of Linguistics.
- Dmitriev, Petr Andreevič. 1966. *Očerki po sintaksisu serbochorvatskogo jazyka*. Lenjingrad.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 1995a. O problemima razvoja glagolskoga priloga sadašnjega i prošloga. “*Rasprave zavoda za hrvatski jezik*” 21. Zagreb: 51–65.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 1995b. O nekim problemima razvoja glagolskoga priloga prošlog na primjerima Marulićeva jezika i jezika njegovih suvremenika. “*Filologija*” 24/25, 135–140.
- Hudeček, Lana. 2006. *Izricanje posvojnosti u hrvatskome jeziku do polovice 19. stoljeća*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Katičić, Radoslav. 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: HAZU.
- Katičić, Radoslav. 1994. Nešto napomena o vezi između atributnih korelativa i restriktivnosti odnosnih rečenica u hrvatskome književnom jeziku. “*Jezik*” 41/3, 65–77.
- Kordić, Snježana. 1995. *Relativna rečenica*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Malić, Dragica. 2004. Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća). *Stari pisci hrvatski* 43. Zagreb: HAZU.
- Pranjković, Ivo. 1993. *Hrvatska skladnja, Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Pranjković, Ivo. 2001. *Druga hrvatska skladnja, Sintaktičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Raguž, Dragutin. 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Rosch, Eleanor. 1973. Natural categories. “*Cognitive Psychology*” 4/3, 328–50.
- Silić, Josip. 1992–93. Aktualizator *jedan* u hrvatskom jeziku (uvodna razmišljanja), “*Filologija*” 20–21, 403–411.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Štrkalj Despot, Kristina. 2005. Dosad neobjavljena hrvatska verzija legende o svetom Eustahiju, “*Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*” 31, 355–382.
- Štrkalj Despot, Kristina. 2007. *Sintaksa složene rečenice u srednjovjekovnim hrvatskim verzijama legende o vitezu Tundalu*. Doktorska disertacija u rukopisu.
- Štrkalj Despot, Kristina. 2008. Sintaktička funkcija participija u hrvatskom jeziku 15./16. stoljeća. “*Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*” 33, 413–429.
- Štrkalj Despot, Kristina. 2013. Značenje i uporaba suprotnoga veznika da u starohrvatskim tekstovima. “*Filologija*” 59, 173–194.
- Štrkalj Despot, Kristina. 2016. *Osorsko-hvarska pjesmarica*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

SUMMARY

RELATIVE CLAUSE IN THE CROATIAN LANGUAGE AT THE TURN OF THE 16TH CENTURY

At the turn of the 16th century in the Croatian language occurred an important syntactic change, known as the process of “departicipialization”, or the transformation of inherited participles in the attributive function into relative clauses. This paper will investigate the extent and the ways in which participles were replaced by relative clauses in the Chakavian texts from the period. Types and frequency of relative clauses as well as types of antecedents and relational junctures are discussed in the paper.

Key words: relative clause, historical syntax, Old Croatian language, antecedent